

**SAMARQAND DAVLAT VETERINARIYA MEDITSINASI,
CHRVACHILIK VA BIOTEXNOLOGIYALAR UNIVERSITETI**

VETERINARIYA PROFILAKTIKASI VA DAVOLASH FAKULTETI

"ICHKI YUQUMSIZ KASALLIKLAR"

kafedra katta o'qituvchisi M.A.Sulaymonovning

Klinik diagnostika fanidan

"Dispanserizatsiya usuli" mavzusi bo'yicha

Veterinariya profilaktikasi va davolash fakulteti 3-bosqich 2-oqim (304, 305,

306) talabalari uchun

Ma'ruza ochiq dars ishlanmasi

SAMARQAND-2026

Tuzuvchi:

M.A.Sulaymonov- "Ichki yuqumsiz kasalliklar" kafedrası katta o‘qituvchisi

Taqrizchilar:

B.M.Eshburiyev-“Veterinariya jarrohligi va akusherlik” kafedrası v.f.d., professori

O.U.Kuldashev –Veterinariya ilmiy tadqiqot instituti, veterinariya sanitariya va urchtish patologiyasi laboratoriyasi mudiri v.f.d, professor

Mavzu: Dispanserizatsiya usuli

Reja:

1. Hayvonlarda dispanserizatsiyani o'tkazishni tashkil etish.
2. Dispanserizatsiya to'g'risida tushuncha va uning bosqichlari, ularni o'tkazish usullari.
3. Dispanserizatsiyaning diagnostik bosqichi.
4. Dispanserizatsiya natijalarining tahlili va aniqlangan kamchiliklarni bartaraf qilish choralarini belgilash va amalga oshirish.

Asosiy tayanch iboralar.

Dispanserlash

Terapevtik

Giperproteinemiya

Poda sindromatikasi

Avitaminozlar

Ratsion

Gipovitaminozlar

Makro-mikroelementoz

Rengenografiya

Gipokalsiyemiya

Gipoproteinemiya

Raxit

B.B.B.SXEMASI

Bilaman	Bilishni hohlayman	Bilib oldim
(Dars boshida yoziladi, talabning birlamchi bilimini baholash uchun)	(Dars boshida yoziladi o'qituvchi ishini rejalash uchun)	(Dars oxirida yoziladi talabning qo'shimcha olgan bilimini baholash uchun)

BILIMLARNI FAOLLASHTIRUVCHI SAVOLLAR:

Ma'ruzaning texnologik xaritasi

Ma'ruza bosqichlari	Faoliyat mazmuni	
	Ta'lim beruvchi	Ta'lim oluvchi
Mavzuga kirish (10 min)	1.1. Mavzu. Undan kutiladigan natijalar. 1.2. Rejani e'lon qilish	1.1. Eshitadi, yozadi. 1.2. Savol beradi, aniqlik kiritadi.

Asosiy bo'lim (60min)	2.1. Tezkor savol javoblar; 1.Dispanserlash bosqichlarini sanab bering? 2.Diagnostik bosqichi haqida tushuncha bering? 3.Terapevtik bosqichi haqida tushuncha bering? 4.Poda sindromatikasi deganda nimani tushunasiz? 5.Oziqa rasioni strukturasi va to'yimlilik qanday tekshiriladi? 2.2. Vizual materiallardan foydalanilgan holda ma'ruzaning asosiy nazariy qismlari bayon qilinadi. - Asosiy dispanserlash haqida tushunchalar beriladi. - Oraliq dispanserlash haqida tushunchalar beriladi.	2.1. Eshitadi, tushunchalarini aytadi, o'ylaydi, javob beradi. 2.2. Eshitadi, jadvallar mazmunini muhokama qiladi va asosiy joylarini yozib oladi.
Yakunlovchi (10 min)	3.1. Mavzuga yakun yasaydi va talabalar e'tiborini asosiy masalalarga qaratadi, faol talabalar rag'batlantiriladi. 3.2. Uyga vazifa beriladi va baholanadi.	3.1. Eshiriladi, aniqlashtiriladi. 3.2. Yozib oladi.

Mavzuni o'qitish texnologiyasi

O'quv soati 2 soat	Talabalar soni 60 nafar
O'quv mashg'ulotining shakli	Vizual ma'ruza
Ma'ruza rejasi	1.Dispanserlash bosqichlarini sanab bering? 2.Diagnostik bosqichi haqida tushuncha bering? 3.Terapevtik bosqichi haqida tushuncha bering? 4.Poda sindromatikasi deganda nimani tushunasiz? 5.Oziqa ratsioni strukturasi va to'yimlilik qanday tekshiriladi?
O'quv mashg'ulotining maqsadi	Dispanserlash o'tkazish usullari to'g'risida tushuncha va uning bosqichlari va ularni o'tkazish usullari.

Pedagogik vazifalar	Dispanserlashning diagnostik bosqichi.
Dispanserlash nimaligini biladi. Dispanserlash bosqichlarini o'rganadi. Diagnostik bosqichini o'rganadi. Terapevtik bosqichini o'rganadi. Poda sindromatikasini o'rganadi. Oziqa ratsioni strukturasi va to'yim liligi qanday tekshiriladi. Qonni, sutni, siydikni laborator tekshirish tahlili qilib vrachlik xulosasini qayd etish vazifalarini o'rganadi.	Dispanserlash natijalarining tahlili va aniqlangan kamchiliklarni bartaraf qilish choralarini belgilash.
Ta'lim usullari	Ma'ruza. Aqliy hujum.
Ta'limni tashkiliy shakli	Ommaviy jamoaviy
Ta'lim vositalari	Matn, ploklat, videoproyektor va kamyuter
Ta'lim berish sharoiti	Maxsus jihozlangan ma'ruzaxona
Monitoring va baholash	Og'zaki so'rov. Tezkor so'rov.

Mavzu: Dispanserizatsiya usuli.

Reja:

- 1. Hayvonlarda dispanserizatsiyani o'tkazishni tashkil etish.**
- 2. Dispanserizatsiya to'g'risida tushuncha va uning bosqichlari, ularni o'tkazish usullari.**
- 3. Dispanserizatsiyaning diagnostik bosqichi.**
- 4. Dispanserizatsiya natijalarining tahlili va aniqlangan kamchiliklarni bartaraf qilish choralarini belgilash va amalga oshirish.**

Adabiyotlar: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10.

Tayanch iboralar: Dispanserlash. Bosqichlari: diagnostik - tashxis bosqichi, terapevtik - davolash bosqichi, profilaktik - oldini olish bosqichi. Giperproteinemiya, gipoproteinemiya, giperqlikemiya, gipoglikiemiya, gipervitaminozlar, gipovitaminozlar, avitaminozlar. Giperkalsiyemiya, gipokalsiyemiya, giperfosforemiya, gipofosforemiya, akobaltoz, makromikroelementoz. Poda sindromatikasi. Ratsion strukturasi va to'yimliliigi. Rengenografiya. Qonni, sutni, siydikni laborator tekshirish tahlili.

Veterinariyada dispanserlashning qo'llanilish tarixi.

Dispanserlash - so'zi, Yunoncha Dispyensio- so'zidan olingan bo'lib, «bo'lib beraman» degan ma'noni bildiradi.

Dispanserlash bu tizimli, rejali, tashkiliy, xo'jalik, diagnostik, davolash va profilaktik ishlar majmuasi bo'lib, subklinik va klinik kasalliklarni o'z vaqtida aniqlash, ularni davolash va oldini olish yo'li bilan sog'lom va rezistentligi yuqori, mo'l mahsulot beradigan hayvonlar podasini tashkil qilishga qaratilgan tadbirdir.

Chorvachilikni intensiv rivojlantirishda hayvonlar organizmidagi modda almashinuvi holatini aniqlash katta ahamiyatga ega. Bu muhim ishni hayvonlarda dispanserlash o'tkazganda amalga oshiriladi.

Dispanserlash elementlari, dastlab to'liq bo'lmagan shaklda qo'llanilgan. Ulug' Vatan urushi davrida otlarni tekshirishda qo'llanilgan. Dispanserlash bo'yicha birinchi metodik qo'llanma 1959 yilda professor X.G. Gizatulin tomonidan ishlab chiqilgan va amaliyotda qo'llanilgan. Keyinchalik dispanserlash usulini tashkillash va amaliyotda keng qo'llash bo'yicha MVA- Moskva Veterinariya akademiyasining professori I.G. Sharabrin ish olib borgan. Uning metodik qo'llanmasi 1969, 1972, 1977, 1981, 1988 yillarda chop etilgan.

Hozirda bu usulni takomillashtirish bo'yicha MVA professori, terapiya kafedrasi mudiri I.P. Kondraxon ish olib boryapti.

O'zbekiston sharoitida dispanserlash usulini dotsent Bakirov B.B. muallifligida uyg'un (xo'jalik) dispanserlash usullarini takomillashtirmoqda.

Dispanserlash 2 xil bo'ladi.

1. Asosiy dispanserlash.

Bu yiliga bir marta yoki ikki marta o'tkaziladi. Bir marta o'tkazilsa, yanvar, fevral oylarida, ikki marta o'tkazilsa, bizning sharoitimizda oktyabr, noyabr hamda aprel, may oylarida o'tkaziladi.

2. Oraliq dispanserlash.

Bu har kvartalda o'tkaziladi, ya'ni yiliga 4 marta.

Asosiy dispanserlashda quyidagilar aniqlanadi.

1. Hayvonlar podasining sindromatikasi tahlil qilinadi
2. Hamma hayvonlar umumiy ko'rikdan o'tkaziladi.
3. Ayrim hayvonlar to'liq klinik tekshirishdan o'tkaziladi.
4. Hayvonni oziqlantirish va saqlash sharoiti o'rganiladi.
5. Qon, sut, siydik laboratoriyada tekshiriladi.

Oraliq dispanserlashda- dastlabki 1 va 2 savollari o'tkazilmay qolganlari o'tkaziladi.

dispanserlash o'tkazilganda xo'jalik hayvonlaridan 3 ta etalon guruh tuziladi. Har bir guruh 7-10 bosh hayvondan iborat.

1. Birinchi etalon guruh sut berishiga 2-3 oy bo'lgan sigirlar.
2. Ikkinchi etalon guruh sut berishiga 6-7 oy bo'lgan sigirlar.
3. Uchinchi etalon guruh 8-9 oylik bo'g'oz sigir va g'unojinlar.

Mana shu etalon guruhdagi hayvonlar to'liq klinik tekshirishdan o'tkaziladi, qoni, suti, siydigi tekshiriladi. Shu hayvonlarni tekshirish natijasiga qarab, vrach hayvonlarga umumiy baho beradi.

Dispanserlashni tuman veterinariya bo'limining bosh vrachi, xokimning birinchi o'rinbosari buyrug'i asosida tashkil qiladi.

Bosh vrach dispanserlash o'tkazish proyekt rejasini tuzib, kimlar ishtirok etishini qayt etadi. Veterinariya qonunchiligiga asosan dispanserizatsiya ishida o'sha xo'jalikning boshlig'i, xo'jalikning bosh mutaxassislari agronom, zootexnik, quruvchi injener, elektrik hamda ferma mudiri, mol boqarlar, veterinariya hodimlari qatnashishi shart.

Dispanserlash ishiga agrosanoat boshqarmasi boshlig'i, chorvachilik bo'yicha o'rinbosari yoki tuman veterinariya bo'limi bosh vrachi rahbarlik qilishi kerak.

Dispanserlashda quyidagilar aniqlanadi.

1. Poda sindromatikasini tahlil qilish. Bunga quyidagilar kiradi.

a) Hayvonlarning soni va zoti.

b) Hayvonlarning mahsuldorligi.

v) Har 100 ona moldan olinadigan bola soni.

g) Yosh mollarda uchraydigan kasalliklar va ularda uchraydigan dispepsiya kasalligi.

d) Katta mollarda majburiy so'yish hollari.

e) Olinadigan mahsulotlar uchun sarflanayotgan harajatlar.

j) Olinadigan buzoqlar yoki qo'zilarining tirik vazni, tug'ilgan buzoq me'yorda 35-40 kg bo'lishi kerak.

2. Hayvonlarni oziqlantirish va saqlash sharoitlarini tahlil qilish.

Bunda quyidagilar aniqlanadi.

a) Ratsiondagi yem xashaklar turi, hayvon turiga mosmi, yoki yo'q?

b) Ratsiondagi oziqalar tarkibi muvofiqlashtirilganmi yoki yo'qmi, hazm bo'luvchi oqsil (protein), amino kislotalar, uglevodlar, moylar, makro-mikro elementlar, vitaminlar, oqsilning uglevodga, qonda Sa:R nisbatlari. v) Oziqalar sifatiga, ratsionda kamida 6-7 xil xashak bo'lishi lozim.

Ratsion tahliliga qarab, oziqlantirish darajasi 3 xil bo'lishi mumkin: 1. Me'yorli oziqlantirish.

2. Yuqori darajali oziqlantirish.

3. Past darajali oziqlantirish.

Oziqlantirish tipiga qarab 3 turga bo'linadi.

1. Konsentrat tip. 1 litr sut hisobiga 400 g va undan yuqori konsentrat bilan oziqlantirilsa.

2. Yarim konsentratli tip. 1 litr sut hisobiga 200-300 g konsentrat berilsa.

3. Kam konsentratli tip. Bir litr sut hisobiga 100 g dan kam konsentrat berilsa.

Bundan tashqari hayvonlarda ratsion tarkibida 1-6 dan ko'p zaharli o't saqlaydigan pichanlarni, mag'orlagan, chirigan, pichan, silos, senajni berish mumkin emas. 8-9 oyli bo'g'oz sigirlarda silos, senaj hamda ko'p miqdorda qand lavlagi berish mumkin emas.

Hayvonlarni saqlash sharoitini o'rganganda molxonadagi eshik va oynalar holati, hovlining holati, tezaklarni chiqarish, kanalizatsiya, yorug'lik bilan ta'minlanishi, namlik ventilyatsion trubalar soni, yelvizak, ammiak gazlar SO₂ gazlari miqdori, faol mosion (yayratish) uchun maxsus joylar bor-yo'qligi aniqlanadi.

3. Hayvonlarni klinik tekshirish. Bu 2 bosqichda olib boriladi.

Birinchi bosqichda fermadagi hamma hayvonlar umumiy ko'rish usuli o'tkazilib, hayvonlarning umumiy holati, semizligi, hayvonlarni teri qoplamasi, teri, ko'rinadigan shilliq pardalar holati aniqlanadi.

Agarda hayvonlarning umumiy holati yaxshi, semizligi o'rtacha, junlari yaltiroq, tekis, bir tomonga qaragan bo'lsa bu hayvonlarning holati yaxshiligidan dalolat beradi.

Agarda hayvonlar oriq, junlari xurpaygan bo'lsa, hayvonlarning umumiy holati yomonligidan dalolat beradi.

Ikkinchi bosqichda etalon guruhlardagi hayvonlar to'liq klinik tekshirishdan o'tkazilib, oxirgi dum umurtqalari rentgenografiya o'tkaziladi.

Etalon guruhidagi hayvonlarning qoni, suti va siydikni laboratoriyada tekshirish (ko'rsatkichlar modda almashinuvini buzilishini aniqlashdagi tekshirishdek).

Olingan ma'lumotlarni tahlil qilish: bunda poda sindromatikasi, ratsion strukturasi va to'yimligini, saqlash sharoitini, klinik va biokimyoviy tekshirishlari tahlillari qaytadan sinchiklab o'rganiladi. Me'yorga taqqoslab ko'riladi va hamma hayvonlar 3 guruhga bo'linadi.

Yuqoridagi ishlarning hammasi dispanserlashning diagnostik bosqichiga kiradi. Ikkinchi bosqich.

Davolash bosqichi hamma hayvonlar tekshirish natijasiga qarab 3 guruhga bo'linadi. 1. Guruh sog' hayvonlar. 2. Guruh subklinik kasal hayvonlar. Bunda hayvonlarning qoni, suti va siydigida o'zgarishlar bo'lib, kasallikning klinik belgilari bo'lmaydi. 3. Guruh klinik kasal hayvonlar.

Davolash bosqichida subklinik kasal hayvonlar guruh bilan davolanadi.

3 bosqich. Profilaktik bosqich. Bunda agronomlar bilan ekiladigan yerlar strukturasi o'rganiladi va qanaqa makro- va mikroelementlar solinishi, bu o'g'itlarning miqdori o'rganiladi. Molxonalar holatiga e'tibor beriladi.

Yorug'lik bilan ta'minlash molxonalarda yoz oylarida salqin, qish oylarida issiq bo'lishini ta'minlash kerak.

3. O'sish davrida vitaminlarga boy bo'lgan xashaklar, toza silos va senaj , ko'k o't bilan ta'minlashni amalga oshirish kerak.

4. Hozirgi davrda uyg'un dispanserlash rejasi ishlab chiqarilgan. Bunda yuqorida aytilgan ishlardan tashqari podadagi hayvonlarni akusher-ginekolog vrachi tomonidan ginekologik holati, qisir qolish sabablari o'rganiladi. Epizootolog vrach xo'jalikning epizootik holatini o'rganadi. Emlash ishlari o'tkazish rejaları, diagnostik tekshirish rejalarining bajarilishi, qanaqa yuqumli kasalliklar bor-yo'qligi o'rganiladi. Shuningdek ektoparazitlar, kanalar bor-yo'qligi, ko'z, teri, bo'g'in kasalliklari travmatizm - shikastlanishlar bor-yo'qligi aniqlanadi.

Dispanserlash o'tkazilgandan keyin, dispanserlash o'tkazilganligi to'g'risida dalolatnoma tuziladi. Dalolatnomada hamma tekshirish natijalari ko'rsatiladi. Qilinadigan ishlar rejasi tuziladi.

NAZORAT SAVOLLARI:

1. Dispanserlash nima?
2. Dispanserlash bosqichlari?
3. Diagnostik bosqichi?
4. Terapevtik bosqichi?
5. Poda sindromatikasi deganda nimani tushunasiz?
6. Oziqa ratsioni strukturasi va to'yimlilik qanday tekshiriladi?
7. Rengenografiyada nimalar tekshiriladi?
8. Qonni, sutni, siydikni laborator tekshirish tahlili?

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

Asosiy adabiyotlar

1. Safarov M.B., Safarov M.M. Klinik diagnostika. Darslik. "Fan ziyosi" nashriyoti. Toshkent, 2023. – bet.
2. Safarov M.B., Safarov M.M. Veterinariya diagnostikasi va rentgenologiyasi. Darslik. "Sano- standart" nashriyoti. Toshkent, 2019 – 347 bet.
3. Safarov M.B., Raxmonov U.A. Klinik diagnostika va rentgenologiya fanidan. amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari. O'quv qo'llanma . "Fan ziyosi" nashriyoti. Toshkent. 2023 -203 bet.
4. Ryane E. Englar., Sharon M. Dial Low-Cost Veterinary Clinical Diagnostics March 2023 Publisher: Wiley Blackwell page 367.

Xorijiy adabiyotlar

1. Michael D. W, Harold T. Small animal clinical diagnosis by laboratory methods 5th EDITION 2012 y. p- 4272. Васильева М.Д. и др. Практикум по клинической диагностики болезней животных. Москва, 2004 год.

2. Курдеко А.Р. Клиническая диагностика болезней животных. Медицинская книга, Минск, 2013 -.535 стр...
3. Norboyev Q.N., Bakirov B.B., Eshburiyev B.M. Hayvonlarning ichki yuqimsiz kasalliklari. Darslik Samarqand, SamDU tahririy nashriyoti bo'limi, 2020 - 435 bet.

Internet saytlar

1. www.ziyonet.uz
2. www.vegavet.spb.ru
3. www.veterinarvastavis.ru